

CNOSTI A DOBRO ČLOVEKA

ZUZANA PAJLOVIČOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

PAJLOVIČOVÁ, Z.: Virtues and the Human Goodness
FII.OZOFIA 57, 2002, No 7, p. 465

The problem of morals is closely related to the problem of human goodness. In defining the essence of virtue it is essential, according to the ethicists of virtue, to disclose what is human goodness, i. e. to achieve the ideal of goodness and to define it. Closely related to the question What is goodness? is the question How can we achieve the goodness and what is the role of virtue in achieving this goodness? The ethics of virtue changed the perspective of viewing the morality and its place in human life in that it focused on moral incentives and moral grounds. The morality does not put unjustified claims on humans any more. It takes into account the natural selfinterestedness of humans, taking it as morally justified tendency. The ethics of virtue enables humans to perceive themselves as natural parts of the equilibrium between their own interests and the interests of the others, making the explanation of the relationship between the selfinterest and morality more plausible.

Súčasná renesancia záujmu o problematiku cnosti konštituuje zmenu povahy a metód v etickom myslení. Pozornosť sa prenáša z morálnych pravidiel, zásad a princípov, primárne zameraných na analýzu činov, na diskusie o charaktere a s tým spojený problém cnosti. Problém morálneho charakteru je spojený aj s otázkou, do akej miery je človek zodpovedný za svoj charakter čiže za vlastnenie určitých cností alebo necností, aká je povaha cností, či ide o vrodenu alebo získanu črtu charakteru, teda či človek je primárne tvorcom cnosti, v akom rozsahu môže ľudský morálny charakter prekročiť vlastnú kultúru. Závažným problémom je tiež to, či človek môže prekročiť svoje túžby a vlastné záujmy, t.j. voliť robiť niečo, čo nechce robiť, ale urobí to, pretože to považuje za potrebné.

* * *

Problém vzťahu morálky a ľudského dobra je úzko prepojený. Ak chceme definovať podstatu cnosti, základným problémom podľa etikov cnosti je identifikovať, čo je dobro človeka čiže dospieť k ideálu dobra a definovať ho. Predstavitelia etiky cnosti stavajú na predpoklade, že ideál morálneho dobra je rovnaký pre každého, aj keď môže byť manifestovaný odlišnými spôsobmi. Zároveň upozorňujú, že aj keď nemôžeme dosiahnuť ideál, nesmieme prestať pokúšať sa oň. S otázkou *Čo je dobro?* úzko súvisí druhá otázka - *Ako môžeme dospieť k dobru a akú úlohu zohrávajú cnosti pri dosiahnutí tohto dobra?* Podstatné pre náš život je byť si istý, že poznáme dobro, ku ktorému máme dospieť.

Modernita je charakterizovaná skepticizmom o objektívnom vysvetlení ľudského dobra. Potom neprekvapuje, že väčšina moderných verzii etiky cnosti zapracováva takýto skepticizmus niekoľkými spôsobmi. Napríklad jeden z najčastejších prístupov k cnosti poníma cnosti ako inštrumentálne k dobru človeka, ktoré je chápané v tom

zmysle, že ľudia vo svojom konaní primárne presadzujú svoje vlastné záujmy a majú averziu k čomukoľvek, čo ohrozuje ich dobro. Cnosti splnomocňujú človeka na dosiahnutie tohto špecifického cieľa a sú založené na báze ľudských záujmov a potrieb ([5], 110-131).

Dobro a cnosť sú podľa finskeho morálneho filozofa Georga Henrika von Wrighta, ktorý sa ako jeden z prvých systematicky zaoberal problematikou cnosti v práci *The Varieties of Goodness* (1963), základné pojmy morálnej filozofie, pretože sú to dve významné črty morálnej dokonalosti. Označenie človeka za morálne dobrého podľa tohto autora vždy súvisí s pojmom cnostného človeka.¹

Cnosti sú potrebné pre dobro človeka. Podľa G. H. von Wrighta cnosť nie je získaná ani vrodená schopnosť nejakej konkrétnej činnosti. G. H. von Wright, ktorý bol žiakom a neskôr spolupracovníkom L. Wittgensteina, venoval značnú pozornosť významovej analýze pojmu cnosti. Cnosti sú často v morálnej filozofii považované za črty charakteru, dispozície alebo zvyky. Wright sa pokúsil o objasnenie konceptuálneho statusu povahy cnosti. Jeho cieľom bolo upresniť ideu cnosti, čo by umožnilo rozlišovať cnosti od iných aspektov ľudskej povahy.

Ak považujeme cnosť za dispozíciu charakteru, G. H. von Wright si kladie otázku: Čo je dispozícia? Slovo, ktoré je často používané v modernej etike, neznamena podľa tohto autora nič, nič neoznačuje, je to prázdne slovo. Človek má vždy dispozíciu na niečo. Typický prípad použitia tohto slova je vo vzťahu k zdraviu. Človek môže mať napríklad dispozície ľahko prechladnúť. Napríklad alergie sú typické dispozície.² Slovo dispozície je tiež bežne používané vo vzťahu k tzv. stavom nálady. Ak sa človek ľahko nahnevá či rozruší, rozplače či zosmutnie, hovoríme o ňom, že má na to dispozície. Pojem *dispozícia* označuje *latentné črty*, ktoré sa za určitých špecifických okolností prejavia charakteristickými znakmi - takými ako kýchanie či ronenie slz. Objavenie sa týchto znakov s určitou pravidelnosťou za zodpovedajúcich okolností rozhoduje o tom, či ide o dispozíciu alebo nie. Dispozície sú typické vnútorné danosti prepojené na vonkajšie kritériá. Vo vzťahu k cnostiam podľa G. H. von Wrighta neexistuje takýto význam slova "dispozícia". Filozofi, ktorí ich nazývajú dispozíciami, dávajú potom pojmu dispozícia nový význam. Môžu to urobiť, ale musia vysvetliť význam tohto nového chápania pojmu dispozícia. Podľa G. H. von Wrighta to morálna filozofia zatiaľ neurobila.

Najbližší ekvivalent povahy správania k pojmu dispozície je pojem *zvyk*. Cnosť býva často označovaná za zvyk konať, resp. reagovať určitým spôsobom. Zvyk môže byť podľa G. H. von Wrighta definovaný ako určitá nadobudnutá pravidelnosť konania.

¹ Človek sa môže podieľať na mnohých dobročinných akciách, a pritom nemusí byť cnostným človekom. Dobré činy môže robiť z dôvodu získania sociálnej prestíže. Naopak človek môže občas vykonať aj zlé činy alebo so zlým zámerom, a napriek tomu môže byť dobrým človekom. Zlo, ktoré vykonal, musí byť iba príležitostným zlyhaním alebo musí mať špeciálne ospravedlnenie pre svoje činy. Zlučiteľnosť morálne relevantného pojmu "dobrý človek" a pojmu "dobročinný človek" je podľa G. H. von Wrighta možné v tom prípade, že obidva pojmy sú znakmi ľudského charakteru ([12], 113).

² Človek je napríklad vnímavý na srst' mačky. Akonáhle sa ocitne v jej blízkosti, začne kýchať, slziť alebo sa mu ťažšie dýcha.

Zvyk sa prejavuje v charakteristických činoch či vo vykonávaní určitej činnosti za podobných podmienok.³ Zvyky podobne ako cnosti sú dôležité vo vzťahu k dobru, resp. zlu človeka. Zvyk a cnosť však nie sú obsahovo totožné. Zvyky sa odlišujú od cnosti tým, že vždy korešpondujú so špecifickou činnosťou alebo so špecifickým činom.⁴ Pokladať cnosti za zvyky môže byť podľa G. H. von Wrighta nepochopením podstaty cnosti. Ak cnostné správanie predpokladá aspekt uplatnenia zvykov, môže to znamenať, že cnosti absentujú úplne. Cnosti nie sú spojené s nejakými špecifickými činnosťami. Podľa G. H. von Wrighta cnosť nie je konkrétnou schopnosťou v zmysle zručnosti, nie je dispozíciou, nie je zvykom, ale je stavom charakteru, a to v tom zmysle, že má modálny charakter. Existuje, ale nemusí sa prejavovať v činoch⁵ ([12], 144).

Dobro cnosti spočíva podľa G. H. von Wrighta v tom, že nás ochraňuje pred ťažkosťami, a *nie* že nás privádza k nejakému dobru. Wrightovo chápanie dobra človeka upozorňuje, že cnosti nie sú ciele samej osebe, ale prostriedky v službe dobru človeka. Človek by nemal strátiť zo zreteľa skutočnosť, že ak nevlastní žiadne enosti, stráca z možnosti voľby motív pre morálne činy, ale predovšetkým to, že človek má racionálny základ pre to, aby sa usiloval o cnosti. Cnosti sú totiž *užitočné vôľové črty*, ktoré nás ochraňujú pred ťažkosťami, ktoré človeku môžu spôsobiť emócie a pocity. Cnostná voľba je dôsledok boja medzi rozumom a emóciou či pocitom. Úlohou cnosti je neutralizovať vplyv emócií a pocitov v praktickom usudzovaní. Cnostný človek sa musí naučiť premôcť temné pôsobenie týchto aspektov ľudskej povahy v hodnotiacom úsudku ([12], 147).

G. H. von Wright zastáva platónsku pozíciu, že cnosti závisia od vedomostí. Bežne predpokladáme, že odvážny človek je ten, kto sa nebojí nebezpečenstva a neustúpi pred ním. Takýto spôsob vysvetlenia je podľa G. H. von Wrighta zavádzajúci. Nieкто, kto nechce byť označený za zbabelého, môže hazardovať so svojim životom a životom svojich spoločníkov, aj keď výhľad na dosiahnutie úspechu je nulový. Preto treba rozlišovať medzi skutočnou odvahou a hazardérstvom, ktoré bývajú často zamieňané. Cnosť musí byť spájaná s rozvahou. Cnostná osoba by mala zväžič, čo hovorí v prospech ústupu či obozretnosti. Cnosti sa vždy prejavujú v konkrétnych situáciách a ich uplatnenie vyžaduje konkrétne zhodnotenie danej situácie. V situácii, keď sa človek má rozhodnúť, ako sa zachová, nejde o voľbu v zmysle *buď - alebo*, teda o voľbu medzi alternatívami. Keď hovoríme o voľbe v spojení s cnosťou, ide o voľbu v zmysle voľby správneho činu. Otázkou je, z hľadiska čoho alebo z pohľadu koho má byť čin správny, aké hľadisko determinuje našu voľbu. Ako možno charakterizovať situáciu,

³ Napríklad za zvyk môže byť považované zdriemnuť si poobede.

⁴ Mám zvyk staré veci nevyhadzovať, ale darovať ich charitatívnej organizácii. Ide o zvyk, nie o cnosť.

⁵ V spoločnosti, v ktorej sa toleruje podvod a klamstvo, nie je možné očakávať, že podnikateľ sa bude správať čestne a dodrží sľuby, pretože by spôsobil škodu sám sebe. Pritom to neznamená, že nie je schopný správať sa čestne. Pokiaľ sa vytvoria predpoklady na uplatnenie týchto dispozícií, zmení sa aj jeho správanie. Taktiež v represívnej spoločnosti nie je možnosť bez rizika sebaohrozenia prejavovať niektoré cnosti. V spoločnosti, ktorá je postavená na systéme prenasledovania, špehovania, donášania na druhých, je rizikom prejavovať cnosť lojality. Neznamená to však, že ľudia nie sú schopní uplatňovať túto cnosť, musia však byť vytvorené adekvátne sociálne predpoklady na presadenie lojálnych postojov.

v ktorej sa stáva cnosť relevantnou? Podľa G. H. von Wrighta voľba je správna z pohľadu dobra nejakého bytia, ktorého sa dotýka. Ak chceme hovoriť o cnostnom konaní, musíme akceptovať ideu, že činy v zhode s cnosťou, správnejšie so správnou voľbou v pozadí tohto činu, zahŕňajú určitý druh vedomostí, a to vedomosti týkajúce sa prospechu alebo ťažkostí, ktoré postihnú toho, kto bude naším konaním zasiahnutý. Tieto *praktické vedomosti* G. H. von Wright nazýva *vedomosti dobra a zla*. Cnosti nepožadujú ovládanie nejakých abstraktných téz ([12], 145).

Správna voľba v súlade s cnosťou nie je nevyhnutne voľbou tzv. cnostného konania. Odvážny človek napríklad môže niekedy správnejšie zvoliť ústup z nebezpečenstva, a nie priamy konflikt. Podobne striedmy človek si môže niekedy urobiť radosť. A usilovný človek môže niektorý deň leňošiť. Voľbu takéhoto činu však nemôžeme nazývať cnostným činom.⁶ Útek z nebezpečenstva nie je činom odvahy, spokojne užívať radosť nie je činom striedmosti a leňošenie nie je činom usilovnosti. Aj to je dôkaz toho, že cnosť je vnútorná črta charakteru, a nie vonkajšia črta správania.

Praktická múdrosť ale nepostihuje podľa G. H. von Wrighta celú podstatu voľby cnostného činu. To, čo ohrozuje správne úsudky o riešení konkrétnej situácie, sú emócie a pocity. Pre bytie cnostného človeka je nevyhnutná sebakontrola, pretože cnosti spočívajú v schopnosti kontrolovať emócie a pocity. Sebakontrola je črta charakteru, ktorá pomáha človeku nikdy nestratiť hlavu a vždy vedie človeka k triezvemu úsudku o tom, čo správne urobiť v danej situácii. Sebakontrola musí byť primárna motivácia v rozhodovaní človeka, je teda primárna aj voči ostatným cnostiam⁷ ([12], 149).

Človek sa prostredníctvom sebakontroly učí ovládnuť pocity a emócie. Predpokladom toho, aby ich dokázal ovládnuť je, že ich vôbec cíti. Ak táto podmienka nie je splnená, správanie človeka v relevantnej situácii môže byť podobné správaniu cnostného človeka, ale nie je ním. Človek, ktorý netúži po životných radoostiach, nemôže byť

⁶ Bežne predpokladáme, že to, či niekto vlastní určité cnosti, sa prejaví v činoch. Od človeka, ktorý vlastní určité charakteristické cnosti, očakávame, že vykoná určité činy, a on ich pravdepodobne aj vykoná. Podľa G. H. von Wrighta však nemožno stotožňovať s činom. Čin nepoukazuje na vlastnenie cnosti. Wright tak popiera tradičnú predstavu, že určité činy poukazujú na vlastnenie nejakej konkrétnej ľudskej črty. Cnostný človek nemôže byť charakterizovaný podľa výsledkov činu. Zachrániť ľudí z horiacej budovy nepoukazuje podľa tohto autora na odvalu - práve tak, ako ponechaná časť múčnika nepoukazuje na striedmosť. Cnosti nie sú definované určitým výsledkom ani určitým druhom výkonu. Podľa G. H. von Wrighta sú tu dva dôvody, prečo otázka, ktoré činy sú odvážne, nemôže byť zodpovedaná odvolaním sa na dôsledky dosiahnuté v uskutočnení odvážneho činu. Po prvé preto, že výsledky všetkých odvážnych činov nemusia mať žiadnu spoločnú vonkajšiu črtu. Zabitie tigra a skočenie do studenej vody sú dva typy odvážnych činov, hoci pri pohľade zvonka sa vôbec nepodobajú. Nijaký zoznam činov by nemohol obsiahnuť výsledky odvážnych činov. Druhý dôvod, prečo čin nepoukazuje na odvalu, je to, že tie isté výsledky môžu byť dosiahnuté v čine, ktorý nemusí byť odvážny. Zabitie tigra nie je dôkazom toho, že človek je odvážny ([12], 141).

⁷ G. H. von Wright člení cnosti na tie, ktoré sa vzťahujú na vlastné blaho, a tie, ktoré sa vzťahujú na blaho iných. Za dôležité cnosti vzťahujúce sa na seba samého považuje odvalu a umiernenosť. Medzi žiaduce cnosti vzťahujúce sa na iných patria dobroprajnosť a spravodlivosť.

striedmy, hoci navonok jeho správanie by mohlo byť vzorom striedmosti. Človek, ktorý nikdy nezakúsil strach, nemôže byť odvážny.⁸ Strach je taký fundamentálny pocit, že jeho totálna absencia môže hraničiť s mentálnou poruchou. Nutnou podmienkou získania cnosti je ovládnutie pocitov. Cnosť je potom ovládnutie pocitov, ktoré môžu zatemniť ľudské rozhodovanie. Pocity ovplyvňujú zlú voľbu, t. j. voľbu, ktorú neskôr máme dôvod ľutovať ([12], 150).

G. H. von Wright chápal úlohu pocitov ako negatívnu v rozhodovaní. Podobne ako P. Footová kladie veľký dôraz na rozum. Pozitívny vplyv emócií na praktické rozhodovanie nebol v modernej etike predmetom záujmu. Americký morálny filozof M. Stocker v štúdiu *How Emotions Reveal Value and Help Cure the Schizophrenia of Modern Ethical Theories* sa zameril na pozitívnu úlohu emócií v praktickom rozhodovaní. Podľa tohto autora emocionálne zaujatie je dôležitou zložkou v konaní. Emócie predstavujú podstatnú zložku v chápaní toho, čo je hodnotné v živote a v našom praktickom rozhodovaní. To, čo konštituuje našu schopnosť správne sa rozhodnúť, je podľa M. Stockera citlivosť cnostnej osoby, ktorá potom konštituuje určitý druh vedomosti. Tieto vedomosti pochádzajú do značnej miery zo schopnosti zapojiť emocionálne v určitých činnostiach. Tieto činnosti nie sú často riadené pravidlami.⁹

* * *

Philippa Footová, ďalšia významná anglická predstaviteľka etiky cnosti, považuje cnosti za spôsob riešenia nedostatkov ľudského charakteru. Cnosti sú *korektívami* vo vzťahu k ľudskej povahe. Cnosti sú užitočné charakteristiky, ktoré potrebujeme tak pre vlastné dobro, ako aj pre dobro iných.¹⁰ Nikomu sa nemôže dať dobre z hľadiska

⁸Odvážny vo Wrigtovom chápaní nie je ten, čo nikdy nemá strach, ale ten, kto dokáže svoj strach ovládnuť a konať racionálne v situácii, keď hrozí nebezpečenstvo. Akým smerom sa má uberať výchova cnostného človeka, to ilustruje G. H. von Wright na príklade odvahy. Ak sa pýtame, čo sa má odvážny človek naučiť, odpoveď nie je jednoducho, že sa má učiť odhadnúť nebezpečenstvo a prípadne ustúpiť, ak riziko je príliš veľké, ako by to bolo v prípade praktickej múdrosti. Naopak, človek sa má naučiť kontrolovať, ovládnuť a potlačiť strach, ktorý má z nebezpečenstva. Čo znamená ovládnutie strachu? Z bežnej skúsenosti vieme, že strach môže paralyzovať človeka tak, že nie je schopný urobiť nič rozumné v nebezpečnej situácii. Môže v panike utiecť. Strach je teda zlý z hľadiska jeho vplyvu na ľudské správanie. Človek, ktorý má zvíťaziť nad strachom, musí sa naučiť nenechať sa ovládnuť strachom, ktorý cíti. Musí sa naučiť nenechať sa strachom paralyzovať, nepodľahnúť panike, nestratiť hlavu, ale konať pokojne. Inými slovami, má sa naučiť nenechať strach, aby mu zatemnil jeho úsudok o tom, čo je správne urobiť. Keď sa toto človek naučí, naučil sa odvahe ([12], 148).

⁹M. Stocker to ilustruje na vzťahu rodičov a detí. Naš vzťah k vlastným deťom nie je prioritne postavený na rozume. Vo výchove detí hrajú primárnu rolu naše city k nim. Napríklad rodičovská hra s vlastnými deťmi v skutočnosti konštituuje praktické vedomosti, učí nás spoznávať vlastné deti a cez toto poznanie spätne na ne vplývať. Keď chceme, aby dieťa vedelo, že má byť trpezlivé, musím mu ukázať, ako sa má stať trpezlivé.

¹⁰Podľa P. Footovej usilovnosť ako cnosť existuje preto, lebo človek má tendenciu byť lenivý. Také cnosti, ako sú spravodlivosť a šľachetnosť, majú iný charakter, pretože tieto cnosti korešpondujú nie s nejakými konkrétnymi túžbami či ľudskou prirodzenou tendenciou, ktorá má byť obmedzená, ale skôr s tým, že človek by mal v záujme sociálnej kooperácie brať ohľad na záujmy iných, nielen na svoje vlastné. Ak by sa ľudia od prírody viac starali o dobro iných ako

vydareného života, ak postráda určité cnosti, napríklad striednosť, česťnosť, korektnosť a pod. Nedostatok cností neprospeje nielen jednotlivcovi, ale ani spoločnosti ako celku.¹¹

P. Footová upozornila vo svojich prácach na skutočnosť, že súčasné chápanie cností odporuje tradičnému chápaniu, podľa ktorého cnosti sú užitočné dispozície, ktoré vždy musia produkovať iba dobro a z ktorých nikto nemôže mať zlý úžitok. Philippa Footová poukazuje na ambivalentnosť pojmov, ktorými sú tradične označované cnosti. Podľa nej odvaha môže rovnako pomôcť v konaní dobra, ako aj zlému človeku v páchaní zla ([4], 12).¹²

Americká morálna filozofka J. Driverová podrobila chápanie cností ako korektívov ľudskej povahy, kde cnosť spočíva v kultivácii sklonov, ostrej kritike. Chápanie cností ako korektívov sa spolieha na identifikovanie určitých nedostatkov ľudskej povahy, ktoré tvoria základ pre vznik cností. Takéto chápanie ľudskej povahy považuje táto autorka za redukciu, pretože nezohľadňuje všetky stránky ľudskej povahy a najmä skresľuje chápanie motívov ľudskeho konania. Ľudia môžu byť motivovaní nielen snahou prekonať nedostatky svojej povahy, ale tiež túžbami či vlastnými záujmami¹³ ([3], 113).

Základnou a univerzálnou motiváciou ľudskeho konania je podľa J. Driverovej snaha patriť do ľudskej spoločnosti a prispievať k jej rozvoju. Sociálna prirodzenosť človeka a cit spolupatričnosti je to, čo vytvára našu potrebu patriť do spoločnosti. Zmysel pre spolupatričnosť je najhlbším sociálnym záujmom. Každý človek má od narodenia vrodenu silu, aby tento pocit rozvinul. Sociálne prostredie môže stimulovať alebo brzdiť pocit spolupatričnosti a identifikácie so skupinou, pocit vzájomnosti. Spolupráca, dôvera, rešpektovanie jedinca, tolerancia sú základné sociálne hodnoty. Realizovať ľudský potenciál znamená prispievať k prospechu komunity a realizovať svoju podstatu. Pociť spolupatričnosť a snaha o sebarealizáciu sú dva aspekty ľudskej povahy, ktoré nemožno od seba oddeľovať. Účelom solidarity nemôže byť nič iné ako to, aby sa všetci jednotlivci vnútri pospolitosti mali dobre.

Morálna cnosť podľa J. Driverovej nie je nejaká "dobrá" dispozícia osoby, ktorá pomáha človeku sledovať jeho osobné dobro, ani korektív nedostatkov ľudskej povahy. Funkciou cnosti je uľahčiť sociálnu kooperáciu. Morálna cnosť je charakterová črta, ktorá produkuje dobré dôsledky pre sociálnu kooperáciu tým, že umožňuje predchádzať problémom, ktoré vznikajú v sociálnej interakcii. Cnosti sú teda také črty charakteru, ktoré

o svoje vlastné, nebola by nutná cnosť láskavosti. V konečnom dôsledku sú cnosti dobré tak pre človeka samotného, ako aj pre sociálnu kooperáciu.

¹¹ Napríklad ak v spoločnosti sú postrádané také cnosti ako spravodlivosť, česťnosť, korektnosť, tolerancnosť a ďalšie, nie sú vytvorené priaznivé podmienky pre sociálnu kooperáciu a v konečnom dôsledku život v takejto spoločnosti nie je možné považovať za dobrý.

¹² Bližšie k tomu pozri ([9], 675-676).

¹³ J. Driverová uvádza príklad človeka, ktorý sa rozhodne cvičiť, aby si udržal zdravie. Aby sa vyhol skutočnosti, že ho to po čase prestane baviť, presvedčí priateľa, že je aj v jeho záujme, aby cvičil, a dohodnú sa, že budú chodiť spolu trénovať. Teraz musí dodržať sľub, ktorý dal priateľovi, že bude cvičiť s ním, teda musí byť zásadový. Cnosť v tomto prípade slúži jeho legitímnym záujmom. Záujem pomôcť sám sebe dáva podnet človeku správať sa zásadovo. Úplne na začiatku rozhodovania to však bola opatrnosť, ktorá korigovala chyby v morálnom zmysle.

podporujú sociálne dobrá. Napríklad dôveryhodnosť a poctivosť napomáhajú sociálnej kooperácii, pretože bez týchto črt by bolo veľmi ťažké pre ľudí koordinovať svoje činnosti. Uplatňovanie týchto cností v sociálnom živote robí sociálnu kooperáciu oveľa účinnejšou. Poskytuje záruku v konaní. Cnosť ako dlhodobá črta charakteru všeobecne produkuje dobro. Prispieva k rozvoju a šťastiu členov spoločnosti, dosiahnutie ktorých je možné len prostredníctvom sociálnych väzieb. Namiesto dôrazu na korekciu negatív povahy jednotlivca J. Driverová stavia ideál dokonalej spoločnosti. Svoje individuálne slabosti ľudia korigujú spoluprácou na spoločnom diele. Rozvíjanie sociálnych cností v konečnom dôsledku produkuje dobro aj pre človeka samotného.

* * *

V protiklade k vyššie uvedeným koncepciám dobra v intenciách ľudských túžob, potrieb a záujmov presadzuje americká predstaviteľka etiky cnosti Iris Murdochová predstavu dobra ako najvyššej normy, ako niečoho, čo je stanovené a priori a čo máme nasledovať. Idea dobra je nadradená všetkým iným pojmom. Dobro je synonymom objektívnej reality. Reálny svet je dobrý tak, ako existuje sám osebe. Objektívna realita kladie požiadavky na človeka. Podrobením sa "autorite" reality sa človek stane lepším človekom.

I. Murdochová predpokladá, že ľudské bytie je prirodzene sebecké a že ľudský život nemá vlastný cieľ. Človek je historicky determinovaný všimáť si iba seba samého. Dobro si osvojí tým, že sa pozdvihne do nadzmyslového sveta. Osoba rastie duševne preorientovaním sa na poslušnú pokoru voči objektívnej realite. Odvrátením sa od seba samej, svojich túžob a záujmov stáva sa cnostnou osobou. Prostredníctvom cností poznávam dobro reality.¹⁴ Dobro je transcendentná realita, ku ktorej sa približujeme prostredníctvom cností, ktoré sú pokusom preraziť závoj sebeckého vedomia a umožňujú nám spojiť sa so svetom, ako reálne existuje, a tým aj s dobrom. Cnosť je druh nesebeckej ochoty vidieť situáciu nestranne, je to poslušné podriadenie sa realite. Pochopiť plný rozsah toho, čo cnosť je, nám umožňuje uvedomenie si smrteľnosti. Akceptovanie smrti je akceptáciou svojej ničoty, čo nám umožňuje vidieť cnosti ako hodnoty. Pokora je základnou cnosťou. Je podstatnejšou cnosťou ako odvaha a sloboda. Dobrý človek je pokorný. Pokorný človek, pretože chápe seba samého ako ničotu, vidí ostatné veei tak, ako sú. Cnostný človek je schopný rozlíšiť medzi skutočným dobrom a jeho opakom.

Čo človeku bráni, aby sa stal cnostným? Ak človek má nedostatok cností, podľa I. Murdochovej je to daň za to, že je zameraný iba sám na seba. Sú to jeho vlastné osobné zábrany, ktoré tvoria bariéru na ceste k správne morálnemu videniu a bránia získaniu cností. Preto potrebuje prekonať túto zameranosť na seba samého a rozjímať o dobre s väčším rešpektom a objektivitou.

¹⁴ Podľa I. Murdochovej štúdium je sústavné odhaľovanie dobra, ktoré existuje mimo mňa. Napríklad keď sa učím cudzí jazyk, som konfrontovaný prostredníctvom autoritatívnej štruktúry jazyka s požiadavkami na môj rešpekt. Usilovnosť, cieľavedomosť a pokora je odmenená poznaním reality. Láska k cudziemu jazyku ma vedie preč od seba samého smerom k niečomu, čo je pre mňa cudzie. k niečomu, čo moje vedomie nemôže kontrolovať či urobiť nereálnym. Štúdium je uplatnením cností, ktorá tu zohráva rovnako podstatnú rolu ako talent.

M. Slote sa v tejto súvislosti pýta, čo v prípade, že celá ľudská spoločnosť stratila vnímavosť k nejakým morálnym problémom. Ak niekto bol vychovávaný od raného detstva vo viere, že kanibalizmus je morálne akceptovateľný, môže zmeniť svoj názor v tom smere, že zabíjanie ľudí je morálne neakceptovateľné práve tým, že sa zamerá menej na seba? Podľa M. Sloteho zameranie sa na seba samého je iba jednou bariérou na ceste k cnosti. Ale je tu tiež kultúrna bariéra, ktorá bráni získaniu určitých cností. Čo sa nepokladá za morálnu hanbu v jednej ére či kultúre, môže byť chápané ako nemorálne v inej dobe či kultúre. Ľudia často konajú nesprávne práve z dôvodu sociálneho a kultúrneho vplyvu, a nie z toho dôvodu, že ako jednotlivci majú nedostatok cnosti.¹⁵

V súvislosti s Murdochovej negatívnym hodnotením činov, pokiaľ sú zamerané na seba samého, M. Slote upozornil na zaujímavú skutočnosť. Vo všeobecnosti sú morálne viac cenené činy, ktoré sú vykonané v prospech iných. V bežnom morálnom úsudku o tom, čo je morálne dobré, resp. morálne zlé, sú činy zamerané na seba zvyčajne považované za morálne indiferentné, prípadne za nemorálne. Uprednostnenie dobra iných pred svojím vlastným záujmom je z hľadiska tradičnej morálky považované za morálne želateľné. Z tohto dôvodu sú také cnosti ako spravodlivosť, láskavosť a ušľachtilosť obdivované za to, že sú zamerané na dobro iných. Cenená je aj odvaha, praktická múdrosť, sebakontrola, lebo slúžia tak iným, ako aj v prospech konajúceho. Ale opatrnosť, inteligencia, diskretnosť sú v bežnom morálnom ponímaní považované za morálne indiferentné. Taká charakterová črta ako egocentrizmus je považovaná za morálne zlú, je kritizovaná, inými slovami bežný morálny názor nedoporučuje kultivovať záujmy zamerané na seba.

Podľa M. Sloteho je neprirodené, aby človek popieral v konaní vlastné záujmy. Ak nevenuje svojím vlastným záujmom rovnakú pozornosť ako záujmom iných, nemôže v skutočnosti dobre uspokojovať ich záujmy. M. Slote obhajuje myšlienku, že tak činy zamerané na iných, ako aj v prospech človeka samotného musia mať rovnakú morálnu hodnotu, pretože sú rovnako podstatné pre dobro človeka, a taktiež cnosti zamerané na seba a cnosti zamerané na iných musia mať rovnakú hodnotu. Je neprirodené, aby človek uprednostňoval záujmy iných pred svojimi vlastnými oprávnenými nárokmi. Etika cnosti obhajuje dôležitú formu symetrie self - other, a to v tom zmysle, že každý morálne konajúci človek by mal pripisovať rovnakú váhu vlastným záujmom a záujmom iných ([9], 105).¹⁶

* * *

¹⁵M. Slote uvádza príklad vydatej ženy, ktorú týra manžel. Rodičia jej odmietnu pomôcť preto, že sú veriaci a viera prikazuje manželke zostať s mužom v dobrom aj v zlom. Napriek túžbe rodičov pomôcť svojej dcére, ako aj ich láske k nej volia nesprávne. To, čo podstatne ovplyvnilo ich voľbu, je podľa M. Sloteho kultúrna bariéra.

¹⁶M. Slote to ilustruje na príklade matky. Matka, ktorá zo samej lásky k dieťaťu zabúda na samu seba a nerealizuje sa, v konečnom dôsledku škodí samotnému dieťaťu. To je známy fakt, ktorý dokazujú mnohí psychológovia. M. Slote ani altruizmus nepovažuje za cnosť, pretože je tu porušená požiadavka rovnakej dôležitosti cností zameraných na seba a cností zameraných na iných. Altruizmus je preňho objektom podozrenia. Človek, ktorý preukazuje veľký záujem o iných, ale ktorý ignoruje svoje vlastné potreby, vzbudzuje podozrenie, že nie je celkom v poriadku alebo trpí pocitom nadmernej viny.

Závažným problémom v súvislosti s uvažovaním o cnosti je to, či človek môže prekročiť svoje vlastné túžby a vlastné záujmy, t. j. voliť niečo, čo nechce robiť, ale urobí to, pretože je to potrebné. Aká je rola racionálneho princípu v determinovaní voľby? Americký morálny filozof N. J. H. Dent rozlišuje dva druhy motivácie ľudských činov. Človek môže byť motivovaný túžbou po niečom alebo môže byť motivovaný uvažovaním, že niečo je dobré, rozumné. V morálnej filozofii prevláda názor, že ľudia sú motivovaní iba túžbami, čiže človek sa rozhoduje medzi dvoma možnosťami a jeho rozhodnutie je dôsledok konkurenčných túžob. Čin je výsledkom silnejšej túžby. Podľa N. J. H. Denta takéto mechanické vysvetlenie motivácie môže byť adekvátne iba pre rozhodovanie malých detí, resp. živočíchov, neopisuje rozhodovanie dospelého človeka. Človek môže byť motivovaný nielen túžbami, ale aj uvažovaním - t. j. zvažovaním všetkých relevantných skutočností.

Ako môže toto zvažovanie náležitostí motivovať k rozhodnutiu, ktorým človek prekročí rámec svojich túžob? To, čo ovplyvňuje rozhodujúcim spôsobom ľudskú voľbu, je predstava dobrého života, ktorá obsahuje životné ciele, ktoré človek v živote považuje za hodnotné. Tým, že sa človek sústreďuje na dosiahnutie týchto cieľov - hodnôt -, hodnotí potom všetky svoje túžby prostredníctvom nejakého stupňa objektivít a z tohto hľadiska volí racionálne medzi nimi. Prestáva byť otrokom momentálnych túžob. Tento záujem o dobre žitý život nie je túžbou toho druhu, ktorá je spojená so zmyslami (chuť, dotyk a pod.) či emóciami (strach, žiarlivosť a pod.), i keď je to niečo, čo môže byť zakotvené v emóciách.¹⁷

* * *

Etika cnosti presunom pozornosti z problému morálnych princípov na problematiku morálnych motívov a zdôraznením vnútorných motívov, ktoré ovplyvňujú morálne konanie a morálne hodnotenie, zmenila aj optiku nazerania na morálku a jej miesto v živote človeka. Morálka už nevystupuje bezdôvodne nárokuje. Zohľadňuje prirodzenú tendenciu človeka sledovať vlastné dobro a túto tendenciu považuje za morálne oprávnenú. Etika cnosti, ako upozorňuje M. Slote, dovoľuje človeku vnímať seba samého ako prirodzenú súčasť rovnováhy medzi vlastnými záujmami a záujmami iných, a tým robí prijateľnejším vysvetlenie vzťahu medzi vlastným záujmom a morálkou.

¹⁷ Predpokladajme, že túžime po nejakom type auta a máme dosť peňazí na to, aby sme ho zaplatili. Realizovať túto svoju túžbu by znamenalo, že nebudeme môcť zabezpečiť svojmu dieťaťu vzdelanie podľa našich predstáv, pretože nebudeme môcť hradiť jeho štúdium zo svojich úspor, ale bude musieť popri štúdiu pracovať. Máme dve túžby a musíme voliť - chceme nové auto, ktoré potrebujeme, a zároveň chceme, aby naše dieťa študovalo na renomovanej univerzite. Ak sa pýtame, ktorú z týchto túžob cítíme intenzívnejšie, pravdepodobne je to túžba po novom aute. To, čo rozhodne v našej voľbe, je podľa N. J. H. Denta to, ako sa konkrétny čin zaradí do našej koncepcie dobrého života. Ak naša koncepcia dobrého života zahŕňa cieľ poskytnúť svojmu dieťaťu dobré vzdelanie, to je ten fakt, ktorý rozhodne v našom zvažovaní v neprospech našej túžby po novom aute.

LITERATÚRA

- [1] CRISP, R.: *How Should One Live? Essays on the Virtues*. Oxford 1996.
- [2] DENT, N. J. H.: "Desires and Deliberation". In: ([7], 106-121).
- [3] DRIVER, J.: "The Virtue and Human Nature". In: ([1], 111-130).
- [4] FOOT, P. R.: *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy. Theories of Ethics*. London 1978.
- [5] FOOT, P. R.: "Moral Belief". In: ([4], 110-132).
- [6] HURSTHOUSE, R.: "Normative Virtue Ethics". In: ([1], 19-36).
- [7] KRUSCHWITZ, R. B. - ROBERTS, R. C. (eds.): *The Virtues. Contemporary Essays on Moral Character*. Belmont 1987.
- [8] MURDOCH, I.: "The Sovereignty of Goodness Over Other Concepts". In: ([7], 83-98).
- [9] PALOVIČOVÁ, Z.: "Súčasná morálna filozofia a problém cnosti". In: *Filozofia* 2001, č. 10, s. 669-678.
- [10] SLOTE, M.: "Virtue Ethics, Utilitarianism, and Symmetry". In: ([1], 99-110).
- [11] SLOTE, M.: "Is Virtue Possible?" In: ([7], 99-105).
- [12] STOCKER, M.: "How Emotions Reveal Value and Help Cure the Schizophrenia of Modern Ethical Theories". In: ([1], 173-190).
- [13] VON WRIGHT, G. H.: *The Varieties of Goodness*. London 1963.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6118/21.

PhDr. Zuzana Palovičová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR